

yesinde ilmî hareket canlandı, ülkede tarım ve ticaret gelişti, refah seviyesi yükseldi, imar faaliyetleri arttı; dolayısıyla onun zamanı Rüstemîler'in içte gücünün doruğuna ulaştığı, dışta büyük itibar kazandığı bir dönem oldu.

Eflah'tan sonra imamlığa oğlu Ebû Bekir geçti (258/872). Eğlenceye düşkün ve zayıf iradeli bir kişi olan Ebû Bekir, yönetimi kayın biraderi ve eniştesi Muhammed b. Araf'e'ye bıraktı. Bu durum yönetimin içte ve dışta zayıflamasına yol açtı. Kanlı iç savaşların şiddetlendiği bir sırada, daha önce bir hac yolculuğu esnasında yakanarak Bağdat'ta hapse atılan Eflah'ın diğer oğlu Ebû'l-Yakzân, Abbâsî yönetimi tarafından serbest bırakıldı. Ebû'l-Yakzân ülkesine dönünce Ebû Bekir, devlet yönetimini bu defa ona bırakarak nüfuzunu arttırmış olan Muhammed b. Araf'e'yi bir suikastla ortadan kaldırdı. Onun intikamını almak isteyenlerin bir iç savaş başlatması üzerine kabile reisleri imamlığa Ebû'l-Yakzân'ın geçmesini kararlaştırdı ve Ebû Bekir bu kararı kabullenmek zorunda kaldı (260/874). Yedi yıl içerisinde devlette huzur ve sükûnu sağlayan Ebû'l-Yakzân, yirmi bir yıl süren imamlığının özellikle son dönemlerinde Rüstemîler'i tekrar eski güçlerine kavuşturdu. İç savaşların tahribatı giderildi; tarım ve ticarete canlılık sağlandı; Ağlebîler'e ve Mısır'da kurulan Tolunoğulları'na karşı başarılı bir mücadeleye verildi. Endülü's Emevîleri'yle iyi ilişkiler sürdürüldü. Dedesi Abdurrahman gibi âlim olan Ebû'l-Yakzân hükümdarlığın yanı sıra mescidde ders okuturdu.

Ebû'l-Yakzân'ın ölümünün ardından küçük oğlu Ebû Hâtim Yûsuf'a biat edildi (281/894). Ancak yaşının küçüklüğünden dolayı devletin yönetimi annesinin eline geçti ve ülke yeniden isyanlara sahne oldu. İmamlığının birinci yılında başşehir terk etmek zorunda kalan Ebû Hâtim tah-tını ancak dört yıl sonra geri alabildi (286/899). Onun ikinci imamlık dönemi de isyanlar ve Ağlebî saldırılarıyla geçti. Ebû Hâtim sonunda kardeşi Yakzân'ın oğullarından biri tarafından öldürüldü ve Yakzân imamlığını ilân etti (294/906). Fakat bir yandan karışıklıklar devam ederken diğer yandan İfrîkiye'de (Tunus) kurulan Şii Fâtımîler dâîlerini ve ordularını Rüstemî ülkesine de göndermeye başladılar. Neticede Tâhert'e giren Fâtımî kumandanı Ebû Abdullah eş-Şii, teslim olan Yakzân'ı ve yakınlarını öldürerek Cezayir'de 130 yıldan fazla hüküm süren Rüstemî hânedanını sona erdirdi (Şevval 296 / Temmuz 909). Arkasından Tâhert'i yağmalattı ve İbâzî

kültürünün yazılı kaynaklarını ortadan kaldırmak için Ma'sûme Kütüphanesi'ndeki 300.000 ciltten fazla olduğu rivayet edilen dinî eseri yaktırdı; matematik, tıp ve astronomi kitaplarını ise Mısır'a götürdü. Yakılan kitaplar arasında Rüstemî imam-larının telifleri de bulunuyordu.

Rüstemîler zamanında mescidlerin önemli birer ilim merkezi haline gelmesinin yanı sıra ülkenin her yerinde okullar açılmıştı. Ma'sûme Kütüphanesi'nin yakılması bu dönemde yetişen âlimlerin çoğunu eserleriyle birlikte yok etti. Hânedandan olduğu bilinen âlim ve şair Nefûsî, İbâzî âlimlerinin biyografilerini içeren *Ta-bakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib*'in müellifi Dercînî, *Ah̄bârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyyîn* isimli kitabın yazarı İbnü's-Sagîr, *e'l-Müdevvene* adlı eseriyle tanınan fakih Ebû Gânim ve *Müsned* sahibi Rebî' b. Habîb devrin tanınmış âlimleri arasındadır. Tâhert'in bölgenin en önemli merkezi haline geldiği bu dönemde Cezayir ekonomik bakımdan parlak günler yaşadı; özellikle istikrar yıllarında ticaret ve tarım gelişti. Ayrıca Rüstemîler, hâkimiyetleri döneminde Endülü's'le Doğu Sudan arasında ticarî ilişkilerde bir köprü vazifesi gördüler. Bunun yanı sıra buğday ve zeytin gibi tarım ürünlerini, zeytinyağı gibi işlenmiş maddeleri Endülü's'e ve diğer komşularına ihraç ettiler.

RÜSTEMİ İMAMLARI

Abdurrahman b. Rüstem	(160/777)
Abdülvehhâb b. Abdurrahman	(171/787)
Ebû Saïd Eflah b. Abdülvehhâb	(208/823)
Ebû Bekir b. Eflah	(258/872)
Ebû'l-Yakzân Muhammed b. Eflah	(260/874)
Ebû Hâtim Yûsuf b. Muhammed (birinci saltanatı)	(281/894)
Ya'kûb b. Eflah	(282/895)
Ebû Hâtim Yûsuf b. Muhammed (ikinci saltanatı)	(286/899)
Yakzân b. Ebû'l-Yakzân	(294-296/906-909)

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Sagîr, *Ah̄bârü'l-e'immeti'r-Rüstemiyyîn* (nşr. Muhammed Nâsır – İbrâhim Behhâz), Beyrut 1406/1986; İdris Saleh el-Hareir, *The Rustimid State: 144-296/762-909* (doktora tezi, 1976), University of Utah; a.m.f., "el-*Alâkâtü'l-İktisâdiyye ve 's-sekâfiyye beyne'd-devleti'r-Rüstemiyye ve büldâni cenûbi's-Şahrâ'i'l-kübrâ ve eşeruhâ fi neşri'l-İslâm hünâke*", *Mecelletü'l-Buhûşi't-târihiyye*, V, Trablus 1983, s. 75-87; Mahmûd İsmâil, *el-Eğâlîbe (184-296): Siyâsetühümü'l-hâriciyye*, Fas 1978, s. 101-111; Cevdet Abdülkerîm Yûsuf, *el-*Alâkâtü'l-hâriciyye li'd-devleti'r-Rüstemiyye*, Cezayir 1984; M. İsâ el-Harîrî, *ed-Devletü'r-Rüstemiyye bi'l-Mağribi'l-İslâmî (160-296)*, Küveyt 1987; Mehmet Salih Arı, *Rüstemîler*, Van 2007;*

Habîb Cenhânî, "Tâhert: 'Âsîmetü'd-devleti'r-Rüstemiyye (161-296/777-909)", *Revue tunisienne de sciences sociales*, XII/40-43, Tunis 1975, s. 7-54; Süheyl Zekkâr, "ed-Devletü'r-Rüstemiyye fi Tâhert", *Dirâsât Târihiyye*, sy. 12, Dimaşk 1403/1983, s. 74-90; Reşîd Abdullah el-Cemîlî, "er-Rüstemiyyün fi Tâhert 162-297: İntişârü'l-İbâziyye fi'l-Mağrib ve eşeruhâ fi kıyâmi'd-devleti'r-Rüstemiyye", *el-Mü'errihu'l-*Arabî**, sy. 34, Bağdad 1987, s. 186-200; Sâlih Muhammed Feyyâz, "el-Mezâhirü's-siyâsiyye ve'l-hadâriyye li'd-devleti'r-Rüstemiyye fi'l-Mağrib (144-296/761-909)", *Dirâsât târihiyye*, sy. 55-56, Dimaşk 1996, s. 63-105; M. Mahfûz Söylemez, "İlk Harici Devlet: Rüstemîler (160-297/777-909)", *A'İlFD*, XXXVIII (1998), s. 457-478; Abdülkâdir Bûbâye, "Alâkâtü'r-Rüstemiyyîn bi'l-imâretü'l-Ümeviyye fi'l-Endelüs", *et-Tûrâşü'l-*Arabî**, XXV/99-100, Dimaşk 1426/2005, s. 381-392; Georges Marçais, "Rüstemîler", *IA*, IX, 802-804; T. Lewicki, "Ibn al-Şaghir", *El²* (İng.), III, 924; M. Talbi, "Rustamids", a.e., VIII, 638-640; Sabri Hizmetli, "Abdurrahman b. Rüstem", *DA*, I, 170-171; Ahmet Ağırakça, "Abdülvehhâb b. Abdurrahman", a.e., I, 284-285.

NADİR ÖZKUYUMCU

RÜSTÜFAĞNÎ

(الرستفاني)

Ebû'l-Hasen Ali
b. Saïd er-Rüstüfağnî el-Hanefî
(ö. 345/956)

Mâtürîdî kelâmcısı ve Hanefî âlimi.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Semerkant'ın yakın köylerinden Rüstüfağnî'ye nisbetle Rüstüfağnî diye zikredilmesine rağmen bazıları onu Rüstüğfenî diye kaydetmiştir. Kaynaklarda Rüstüfağnî'ye nisbet edilmesine ve başka bir yere gittiğine dair bir kayda rastlanmamasına bakılırsa orada doğup yetiştiğini söylemek mümkündür. İlk öğrenimini Rüstüfağnî'de gördüğü, ardından büyük bir ihtimalle tahsil hayatına Semerkant'ta devam ettiği de düşünülebilir. Kaynakların büyük bir kısmı 345 (956) yılında vefat ettiği bildirilmektedir. Tabakat kitaplarında âlim, fakih, mütekelim, Mâtürîdî'nin en yakın arkadaşlarından ve Semerkant meşâyihinden biri diye zikredilir.

Ebû'l-Muîn en-Neseî, Rüstüfağnî'yi bazan Mâtürîdî'nin arkadaşlarından biri, bazan da öğrencisi diye zikreder (*Tebşiratü'l-edille*, I, 28, 359). Bu da onun Mâtürîdî'nin öğrencisi ve iyi yetişmiş bir arkadaşı olduğunu gösterir. Nitekim İbn Yahyâ, Mâtürîdî'nin Rüstüfağnî'ye Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *e'l-Mebsû'î*'unun tamamını ve zekât bölümüne kadar *e'l-Câmi'u'l-kebirî*'ni okuttuğunu kaydeder (*Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*, vr. 162^a). Saygın bir kişiliğe sahip bulunan Rüstüfağnî'nin Se-

merkant'ta ve Mâverâünnehir çevresinde meşhur bir Hanefî ve Mâtürîdî âlimi olarak bilindiği anlaşılmaktadır. Fıkıhta Mâtürîdî ile ihtilâfa düştüğü belirtilen meselelerden biri icthadda isabet konusudur. Mâtürîdî'ye göre müctehid vardığı hükümde isabet etmemişse icthadında (icthad biçiminde) yanılmıştır (krş. *Te'vilâtü'l-Ķur'ân*, IV, 293-294; VIII, 275). Rüstüfağnî'ye göre ise icthadında (icthada başvurmasında) doğrudur. Çünkü Ebû Hanîfe'den gelen rivayet şöyledir: Her müctehid isabet etmiştir ve Allah katındaki doğrular birdir; müctehid bazan ulaştığı sonuç açısından hatalı olsa da arayışında (icthad yöntemini kullanmasında) isabetlidir (Kureşî, II, 570-571). Mukalid'in imanının muteber olup olmadığı hususunda âlimlerin farklı görüşleri vardır. Ebû'l-Muîn en-Neseî kelâmcıların çoğunun, imanın sahih veya neticeye götürücü olabilmesi için kişinin itikadını dayandıracığı bir delilinin bulunmasını şart koştuğunu kaydettikten sonra Rüstüfağnî'nin kanaatini şöyle belirtir: Kişinin itikadî konuların her birinde akîl istidlâlde bulunması şart değildir. O, inancını nübüvveti mücizelerle sabit olmuş Peygamber'in tebliğini dayandırdığı ve bu tebliğin ana muhtevasına vâkıf olduğu takdirde kurtuluşa erer (*Tebsîratü'l-edille*, I, 28). Rüstüfağnî, Mâtürîdî gibi ölünün bir nevi hayata sahip olmaksızın kabir azabının gerçekleşmeyeceğini kabul eder; ancak âlimler, kabirdeki hayatın ruhla mı yoksa başka bir şekilde mi olacağı hususunda kesin bir kanaate varamamıştır (a.g.e., II, 764; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye*, II, 920-921, 926; Kureşî, II, 570-571).

Rüstüfağnî'nin ilmî şahsiyetinde Mâtürîdiyye doğrultusundaki kelâmcılık, fıkıh konularında ise Hanefîlik yönü ağır basar. Büyük bir ihtimale Mâtürîdiyye'nin sistemli bir mezhep haline gelip yayılmasında önemli hizmetler ifa etmiştir. Onun kelâmdan başka alanlarda da eserleri olduğu zikredilir. Kitaplarında yer alan bazı görüşlerinin Ebû'l-Muîn en-Neseî ve Nüreddin es-Sâbûnî gibi Mâtürîdî âlimlerince nakledilmesi onun Mâtürîdiyye çevrelerinde benimsendiğine işaret etmektedir. Mütevazî bir hayat yaşadığı için fazla meşhur olmamış, kaynaklarda kendisine yeterince atıfta bulunulmamıştır. İlmî hayatına, yaşadığı bölgeye ve eserlerine bakılırsa onun Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Türkçe'ye de vâkıf olduğu söylenebilir.

Eserleri. Kaynaklarda Rüstüfağnî'ye nisbet edilen eserlerin mevcudiyeti tesbit edilememiştir. Neseî, ondan bahsederken kelâma dair *İrşâdü'l-mühtedî* ve *ez-Zevâ'id*

ve *l-fevâ'id* adlı iki eserini zikreder, ayrıca kelâm ilmine ait başka eserlerinin de bulunduğunu belirtir (*Tebsîratü'l-edille*, I, 91, 358). Tabakat kitapları da bu iki eseri Rüstüfağnî'ye nisbet etmiştir (İbn Kutluboğa, s. 41; Kureşî, II, 570). Kâtib Çelebi, *İrşâdü'l-mühtedî*'yi fûrûa dair kaydıyla zikrettikten sonra (*Keşfü'z-zunûn*, I, 67) usûlü'd-dîne dair *el-İrşâd* isimli bir eserine daha yer verir (a.g.e., I, 70). Onun ilk eserinin konusunu belirlemede yanıldığı, ikincisinde ise kitabın ismini kısalttığı anlaşılmaktadır. Leknevî söz konusu iki esere *Kitâb fi'l-hilâfî* da ekler (*el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 65). Kâtib Çelebi'nin *Fetâvâ er-Rüstüfağnî*, Kehhâle'nin *el-Fetâvâ* diye kaydettiği iki eser aynı telif olmalıdır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1223; *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 445). Fuat Sezgin, Rüstüfağnî'ye *el-Es'ile ve'l-ecvibe* adlı bir eser izafe etmiştir (Millet Ktp., Murad Molla, nr. 1829, vr. 154^a-176^b; *GAS*, I, 607). Yapılan incelemede, sözü edilen yazma mecmuanın 154^b varakının yeni bir risâlenin başlangıcı formunda, "Büyük imam Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî'den soruldu ki ..." cümlesiyle başladığı görülmüştür. Ancak yarım varak kadar devam eden ve kelâm meselelerine dair olan altı sorunun sonuncusuna ait cevap bitmeden başka bir risâleye geçilmektedir (vr. 155^a). İçinde Gazzâlî, Fahreddin er-Râzî ve Süyûtî gibi isimlerin yer aldığı bu risâle Arap dili ve edebiyatı, temel İslâmî ilimler ve "ulûm-i dahîle" hakkında kısa bilgiler içermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Ķur'ân* (nşr. Mehmet Boy-nukalın), İstanbul 2005, IV, 293-294; a.e. (nşr. Halil İbrahim Kaçar), İstanbul 2006, VIII, 275; Neseî, *Tebsîratü'l-edille* (Salamé), I, 27, 28, 91, 358, 359; II, 688, 764; Necmeddin en-Neseî, *el-Kand fi zikri 'ulemâ'i Semerkand* (nşr. Nazar Muhammed el-Fârâbî), Riyad 1412/1991, s. 392-393; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VI, 114-115; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye* (nşr. Muhammed Aruçi, yüksek lisans tezi, 1406/1986), Câmîatü'l-Kâhire Külliyyetü dâri'l-ulûm, II, 920-921, 926; a.m.f., *Mâtürîdiyye Akaidi* (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2005, s. 28, 152, 173; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), III, 43; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 25; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, II, 570-571; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Haneñiyye*, Bağdad 1962, s. 41; İbn Yahyâ, *Şerhu Cümeli usûli'd-dîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1648, vr. 162^a; Süyûtî, *Lübbü'l-lübâb fi tahriri'l-ensâb* (nşr. M. Ahmed Abdülazîz – Eşref Ahmed Abdülazîz), Beyrut 1411/1991, I, 352; *Keşfü'z-zunûn*, I, 67, 70; II, 1223, 1422; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 65; Sezgin, *GAS*, I, 606-607; a.e. (Ar.), III, 44; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Beyrut 1414/1993, II, 445; M. Ebû Bekir b. Ali v.dğr., *İstidrâkât 'alâ Târihi'l-türâsi'l-Arabî*, Cidde 1422, III, 119.

MUHAMMED ARUÇI

RÜŞD

(الرشد)

Hak yolunda yürüme,
iyiyi kötüden ayırt etme gücü
gibi anlamlara gelen
bir Kur'an terimi.

Sözlükte "hak yolunda kararlı bir şekilde dosdoğru gitmek, doğru yolu bulmak" mânasına gelen **rüşd** (reşed, reşâd), **hidâyet** ile yakın anlama sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de bir âyette (el-Bakara 2/256) rüşdün karşıtı olarak **gayy** (sapma, dalâlet), birçok âyette (el-Bakara 2/16; Yûnus 10/108; el-Kasas 28/85) hidâyetin karşıtı olarak **dalâl** (yoldan çıkma, sapma) kelimesi geçmektedir. Diğer bazı âyetlerde de rüşd ile hidâyet (el-Mü'min 40/29, 38; el-Cin 72/2) ve **gayy** ile **dalâl** (en-Necm 53/2) birbirinin anlamını teyit edecek şekilde kullanılmıştır. **Râşid** doğru yolda olan, **irşâd** da doğru yola ulaştırmak anlamındadır.

Kur'an'da rüşd kökünden türeyen kelimeler on dokuz yerde geçmektedir (M. Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "rşd" md.). Dinde zorlama olmadığına dair âyette (el-Bakara 2/256), "Şüphesiz doğruluk (rüşd) sapkınlıktan (gayy) ayrılmıştır" buyrulurak rüşd kelimesi zıddı ile açıklanmıştır. Fahreddin er-Râzî bu âyette rüşd ile "hak, hayır, hidayet" mânalarının kastedildiğini bildirmektedir (*Mefâtihu'l-gayb*, VII, 15; ayrıca bk. Elmalılı, II, 862). Buradaki rüşd ile imanın, gayy ile küfrün kastedildiği de söylenmiştir ki (Zemahşerî, I, 299) bu yorum âyetin başlangıcı ve sonu ile uyum göstermektedir. Bazı tefsirlerde âyetteki din kelimesine İslâm mânasının verildiği, rüşdün de İslâm olarak yorumlandığı görülmekte (Mâtürîdî, II, 159-160; İbn Kesîr, I, 459), âyetin nüzûl sebebi bağlamında zikredilen rivayetler de bunu teyit etmektedir (Taberî, III, 14-15; Vâhidî, s. 85-87; Süyûtî, II, 20-21). Nisâ sûresinin 6. âyetinde geçen rüşd kelimesine "aklın ve dinî terbiyenin tamam olması, kendini ve sahip olduğu malı güzel bir şekilde koruma gücünün elde edilmesi" anlamı verilmiş (Âlûsî, IV, 205; Elmalılı, II, 1293) ve âyet daha çok fıkıh ilminin çerçevesi içinde değerlendirilmiştir (bk. RÜŞD). Enbiyâ sûresinin 51. âyetinde yer alan rüşd kelimesine muhtelif mânalar verilmekle birlikte (Zemahşerî, III, 118) hâkim kanaate göre burada kelime "nübüvvet" anlamında kullanılmıştır (Fahreddin er-Râzî, XXII, 179-180). Hz. Mûsâ ile kendisine ilim verilen kişi (Hızır) arasında geçen olayların söz konusu edildiği Kehf sûresinin 66. âyetinde rüşdün